

Sibbe Jan Visser, ***Samuel Naeranus (1582-1641) en Johannes Naeranus (1608-1679). Twee remonstrantse theologen op de bres voor godsdienstige verdraagzaamheid*** (Dissertatie Groningen 2011; Hilversum: Verloren, 2011, 575 pp., ISBN 978 90 8704 216 5).

Hoe nauw waren zeventiende-eeuwse remonstranten verbonden met de socinianen, de unitariërs die in vrijwel heel Europa als aanhangers van een gevaarlijke ketterij beschouwd werden? Die vraag was in Nederland al voor de Synode van Dordrecht (1618-1619) een twistpunt en bleef een thema gedurende de zeventiende eeuw. Een moderne en omvattende analyse van de relatie tussen remonstranten en socinianen is op dit moment niet voorhanden. Wel is onderzoek gedaan naar aspecten van die relatie; te denken valt aan recente publicaties van bijvoorbeeld Kęstutis Daugirdas en Marius van Leeuwen over Episcopius; van Jan Paul Heering en Florian Mühlegger over Hugo de Groot; van Eric H. Cossee over Van Cattenburgh.

Vanuit het perspectief van de biografie werpt ook Sibbe Jan Visser nieuw licht op de relatie remonstranten-socinianen. Zijn hoofdpersonen, vader en zoon Samuel en Johannes Naeranus, waren remonstrantse predikanten die in hun netwerk veel socinianen kenden: zij werden hierin door geen enkele zeventiende-eeuwse remonstrant overtroffen (305). Het is vooral die openheid in sociniaanse richting die inhoud geeft aan wat de ondertitel als het centrale thema van het boek benoemt: Samuel en Johannes Naeranus waren pleitbezorgers van religieuze tolerantie. Johannes noemde tolerantie zelfs het ‘fundament der fundamenten’ van remonstrantse theologie (286, 304, 308). Liefde was belangrijker dan leerstellige precisie (124, etc.).

Samuel Naeranus (Dordrecht 1582-Amersfoort 1641) was één van de remonstranten die in 1618 ontboden werden op de Dordtse Synode. Volgens Visser koesterde hij ‘in ieder geval niet later dan in 1610 (en mogelijk eerder al), arminiaanse opvattingen’ (76). Tijdens de Dordtse Synode heeft Naeranus Jonas Schlichting ontmoet, een sociniaan die bijna tien jaar later weer briefcontact met hem opnam. Na de verbanning van remonstrantse predikanten in 1619 verbleef Samuel Naeranus onder meer in Danzig en Rostock (c. 1623-c. 1633). Hij correspondeerde met de sociniaan Martinus Ruarus, die hem in 1623 suggereerde predikant te worden bij de socinianen in Danzig. Visser houdt het voor onwaarschijnlijk dat Naeranus daarop is ingegaan (96, 111), al weet hij ook te melden dat Naeranus in Danzig aan huis onderwijs gaf aan de later prominente sociniaan Andreas Wissowatius (1608-1678).

Het aantal sociniaanse connecties van Johannes Naeranus (Sedan 1608-Oude Wetering 1679) overtrof dat van zijn vader. Johannes geldt als iemand van geringere intellectuele statuur en hij heeft – anders dan zijn vader – in het geheel geen publicaties nagelaten. Hij studeerde in 1631 in Rakow en hij leerde in Polen diverse socinianen kennen. De bewaard gebleven sociniaanse correspondentie (82 brieven aan hem, vier van hem) laat zien dat hij contact had met sociniaanse prominenten zoals Martinus Ruarus, Joachim Pastorius en Samuel Przypkowski. Daarnaast heeft Johannes zich als remonstrants predikant in Oude Wetering, waar hij vanaf 1634 tot aan zijn dood werkzaam was, ingezet voor geldelijke steun aan socinianen en voor het publiceren van hun geschriften.

Op het eerste gezicht zou men kunnen denken dat deze contacten een indicatie zijn voor het bestaan van wat Bodecher een *Sociniano-remonstrantismus* noemde, een vorm van leerstellige consensus tussen remonstranten en socinianen. Visser meldt evenwel dat vader en zoon Naeranus afstand namen van de ‘uiterst rationalistische hermeneutiek’, het ‘antitrinitarisme’ en het ‘stringente pacifisme’ van de socinianen (307). Waren dat zwaarwegende reserves? Waarom waren dan juist socinianen zo sterk vertegenwoordigd in het netwerk van de Naerani? Het is jammer dat Visser de kwestie van de inhoudelijke verschillen en overeenkomsten niet nadrukkelijker thematiseert (162-164, 185-186, 220-221). Wat betekenen de kritische uitlatingen van de Naerani over de socinianen precies? In hoeverre is met Christiane Berkvens-Stevelinck aan te nemen dat ‘voorzichtigheid’ (216) een rol heeft gespeeld? Samuel Naeranus realiseerde zich dat nieuwsgierige onbevoegden brieven konden onderscheppen en hij vond het belangrijk ‘dat ze niet vatten wat ze vangen’ (152). Dat doet denken aan wat Leo Strauss schreef over een door repressie bevorderde ‘bijzondere manier van schrijven [...] waarbij de waarheid over alle cruciale dingen uitsluitend wordt gepresenteerd tussen de regels’ (*Persecution and the Art of Writing* (1952; Chicago 1980) 25).

Deze kwestie heeft ook relevantie voor de visie op de beginperiode van het remonstrantisme. Samuel zette als geciteerde remonstrant zijn handtekening onder diverse remonstrantse documenten die op de Dordtse Synode-agenda kwamen. Deze documenten, gebundeld in de *Acta et scripta synodalia Dordracena ministrorum remonstrantium in foederato Belgio* van 1620, worden door Visser niet als bronnenmateriaal gebruikt. Zij zeggen natuurlijk ook meer over de eerste ondertekenaar, Episcopus, dan over Naeranus of het meer dan een dozijn andere ondertekenaars. Naeranus’ optreden op de Dordtse synode laat in elk geval zien dat hij een erkend remonstrant van het eerste uur was die ook door andere synodeleden geciteerd werd. John Davenant, hoogleraar in Cambridge, vermeldt wat Samuel Naeranus (hij noemt hem Novanus) vond over de vertaling van Bijbelse apocriefen (Anthony Milton (ed.), *The British Delegation and the Synod of Dort (1618-1619)* (Woodbridge 2005) 135). Het feit dat een erkende vroege remonstrant als Samuel Naeranus later de nauwe relaties met socinianen onderhield die Visser documenteert, verleent extra plausibiliteit aan de stelling van Festus Hommius (*Specimen controversiarum*, 1618) dat de remonstrantse kwestie een

veel complexer geheel was dan alleen een meningsverschil over de vijf artikelen van de *Remonstrantie* (1610).

Het organiseren van een dubbelbiografie is een moeilijkheid die Visser op een respectabele manier oplost. Het boek begint met de twee *curricula vitae* (deel 1), thematiseert vervolgens de respectievelijke netwerken (deel 2), en besluit met de bespreking van enkele theologische teksten en discussies (deel 3). Deze opzet als zodanig geeft thematische zwaartepunten prioriteit boven de chronologie. Die keuze heeft een prijs: het betoog moet wel alterneren tussen Samuel en Johannes Naeranus, en informatie over een bepaald moment op de tijdbalk is te vinden in verschillende delen van het boek. Wat de chronologie betreft, laat het belangrijke bronnenonderzoek van Visser althans op één punt nog onduidelijkheid bestaan: Is Samuel Naeranus ‘in ieder geval in januari 1634’ (108) uit Danzig teruggekeerd in Amersfoort of heeft hij ‘pas omstreeks de zomer van 1634 Danzig verlaten’ (99)?

Aza Goudriaan, Vrije Universiteit Amsterdam